

الذریعه و آقا بزرگ طهرانی

محمد محسن بن علی بن محمد بن رضا بن محسن بن علی اکبر، در شب پنجشنبه هجدهم فروردین 1255 هجری شمسی، مطابق با یازدهم ربیع الاول 1293 هجری قمری در تهران به دنیا آمد.

به مناسبت زادروز امام کتاب‌شناسان شیعه؛

خبرگزاری رسا - محمد محسن بن علی بن محمد بن رضا بن محسن بن علی اکبر، در شب پنجشنبه هجدهم فروردین 1255 هجری شمسی، مطابق با یازدهم ربیع الاول 1293 هجری قمری در تهران به دنیا آمد.

درآمد

حال و هوای طلیعه قرن بیستم و رسیدن آوار فرهنگ اروپای غربی به کشورهای اسلامی و موفقیت استعمار انگلیس در فرو ریختن و تجزیه بزرگ‌ترین کشور اسلامی -امپراطوری عثمانی- همه دست به دست هم دادند تا ادعاهایی علیه جایگاه علمی شیعه در محافل ناسیونالیستی و پان عربیستی مصر، لبنان و... صورت بندد.

بزرگ‌ترین عامل عصبیت که در طلیعه قرن بیستم به عنوان موتور تمدنی در اروپا به کار افتاد، ملی‌گرایی تند و افراطی بود که صورت تکه تکه و پاره پاره اروپای امروزی حاصل آن است و جنگ‌های خانمان‌سوز و جهانی اول و دوم بر آتش برخاسته از این تفکرات ناسیونالیستی صورت بست.

این نگاه و این استراتژی، یعنی برافروختن آتش ملی‌گرایی در کشورهای اسلامی، بسیار کار آمد بود؛ چرا که در سایه آن استعمار انگلستان می‌توانست امپراطوری عثمانی که کشوری اسلامی و یکپارچه و قدرتمند بود را از سر راه بردارد و با تنیدن بر آتش عصبیت‌های ملی‌گرایانه، کشورهای عربی و اسلامی ساختگی خود را تثبیت کند و از همه مهم‌تر تفکر اتحاد اسلامی که از مواریت پیامبر اسلام (ص) بود و دستورات مهم قرآنی را برای همیشه در آتش ناسیونالیسم دروغین محو نماید و تشتتی فلج‌کننده را در میان امت واحده رسول اکرم (ص) ایجاد کند.

این طرح فریبکارانه استعمار پیر بسیار کارآمد از آب در آمد؛ عثمانی از هم پاشید، کشورهای بی‌هویت و بیمار، به بیماری فلج‌کننده عصبیت ملی و قومی سر بر داشتند، امت واحده اسلامی دچار خللی سهمگین شد و رژیم صهیونیستی اسرائیل به راحتی و در سایه کشتار مسلمانان فلسطین، در قلب کشورهای اسلامی رشد سرطان وار نمود و هنوز هم پیکر امت واحده از این سرطان کهنه در رنج است.

در سایه همین عصبیت‌های قومی و ملی و مذهبی بود که در کشور مصر کتاب‌هایی در رد شیعه و میراث علمی آن به چاپ رسید؛ از جمله کتاب‌های "احمد امین مصری" با نام‌های "ضحی الاسلام" و کتاب "آداب اللغة العربیة" جرجی زیدان مسیحی عرب که در آن ادعا شده بود، نقش شیعه در تاریخ علم اسلامی، کمتر از آن است که تا به حال ادعا می‌شده است.

این جملات و این ادعاها بر دانشمندان شیعه گران آمد؛ چه این ادعاها بر پایه تحقیق و تدقیق تاریخی نبود؛ بلکه در سایه ناسیونالیسم کودکانه‌ای شکل گرفته بود که انگلیسی‌ها، سم آن را مدتی پیش بر پیکر امت اسلامی تزریق کرده بودند و حالا داشت عمل می‌کرد.

در همین روزگار بود که سه تن از دوستان علمی، در نجف اشرف که دانشمندان چیره دست در تاریخ علوم اسلامی بودند، هم قسم شدند که در مقابل این ادعای جرجی زیدان، به تألیف کتاب‌هایی در باب نقش شیعه در علوم اسلامی بپردازند.

این سه دانشمند شیعه، سید حسن صدر، محمد حسین کاشف الغطاء و شیخ آقا بزرگ طهرانی بودند. سید حسن صدر کتاب مهم "تأسیس الشیعة لعلوم الاسلام" را به رشته تحریر در آورد که در باب پیشرو بودن شیعیان در علوم اسلامی بود.

شیخ محمد حسین کاشف الغطاء به نقد کتاب جرجی زیدان مأمور شد و این مهم را در کتاب "النقود و الردود" به نیکی به سر انجام رساند. در این میان وظیفه نهاده شده بر دوش شیخ آقا بزرگ طهرانی، عظیم‌تر و ثقیل‌تر بود؛ کتابی در فهرست مصنفات شیعه که حاصل آن کتاب بزرگ و گران سنگ "الذریعة الی تصانیف الشیعة" شد.

این سه یار دبستانی به نیکی از عهده این وظیفه علمی و دینی برآمدند و جواب ناسیونالیسم بر آمده از ایدئولوژی مدرن را نه با غوغا سالاری، بلکه با زبان علم و دانش به نیکی پاسخ گفتند.

مولود طهرانی

اما آقا بزرگ طهرانی کیست؟ بزرگ مردی که صفت امام کتاب‌شناسان شیعه را با خود حمل می‌کند، زندگی دنیایی و معنوییش چگونه شکل گرفته است؟

محمد محسن بن علی بن محمد بن رضا بن محسن بن علی اکبر، در شب پنجشنبه هجدهم فروردین 1255 هجری شمسی، مطابق با یازدهم ربیع الاول 1293 هجری قمری در تهران به دنیا آمد. خود آقا بزرگ در زندگی نامه خود نوشت خود می‌گوید که پدرم بر ظهر کتاب مفتاح الفلاح شیخ بهایی، تاریخ ولادت مرا این‌گونه نقل نموده است: «تولد نور چشمی محمد محسن شب پنجشنبه یازدهم شهر ربیع الأول 1293». (ن. ک: آقا بزرگ طهرانی اقیانوس پژوهش)

آقابزرگ در خاندانی به دنیا آمد که هم به تجارت مشغول بودند و هم از علم طرفی بسته بودند و خود آقابزرگ در چنین فضایی درس و مدرسه را در سال 1300 هجری قمری در مکتب آغاز نمود و به قول خودش در سال‌های بعد شروع به خواندن علوم عربی کرده، به طوری که مطول را در سال 1310 هجری قمری در اولین مسافرت خود به مشهد مقدس با والدین خویش شروع نمود.

آقا بزرگ اولین مسافرت خود به عتبات را در شوال 1313 هجری قمری با برادرش محمد ابراهیم انجام می‌دهد و یادآور می‌شود که زمانی که در شب جمعه در کرمانشاه به سر می‌بردیم، ناصر الدین شاه قاجار مورد سوء قصد میرزا رضا کرمانی قرار گرفت و کشته شد. (ن. ک: زندگی نامه و خدمات علمی و فرهنگی شیخ آقا بزرگ طهرانی)

ایشان پس از اتمام سطح در نزد مدرسین نامدار تهران، برای ادامه تحصیل در سال 1315 هجری قمری برای بار دوم راهی عتبات عالیات می‌گردد و به درس اعلام روزگار خود در علوم مختلف حاضر می‌گردد و از دست آنان موفق به دریافت اجازات بسیار می‌گردد.

از جمله اساتید ایشان می‌توان به شیخ محمد حسین خراسانی، شیخ محمد باقر طهرانی، شیخ زین العابدین محلاتی، میرزا محمود قمی، سید حسن استر آبادی، شیخ عباس نهاوندی، محدث نوری، مرحوم شریعت اصفهانی، صاحب عروه، آخوند خراسانی، میرزای شیرازی و اساتید بسیار دیگری می‌توان اشاره کرد. (ن. ک: همان)

افرادی که به آقابزرگ اجازه نقل حدیث داده‌اند، هم از علمای شیعه و هم از علمای سنی هستند؛ محدث نوری، قطب درخشان در دایره روایت و درایت در صد سال اخیر، آیت‌الله سید حسن صدر کاظمی (م 1354 ق) نویسنده کتاب تأسیس الشیعة لعلوم الاسلام، شیخ محمد صالح آل طعان بحرانی (1284 - 1333 ق)، شیخ علی خاقانی (م 1334 ق)، سید محمد علی شاه عبدالعظیمی، شیخ موسی بن جعفر کرمانشاهی، ملا علی نهاوندی، نویسنده تشریح الاصول و دیگران از علمای شیعه و از علمای عامه: شیخ محمد علی ازهری مکی، از علمای مالکی مذهب و رئیس مدرسین مسجد الحرام در مکه، شیخ عبدالوهاب شافعی، امام جماعت مسجد الحرام، شیخ ابراهیم بن احمد حمدی، از عالمان شهر مدینه، شیخ عبدالرحمن علیش حنفی، از مدرسین جامع الازهر و امام جماعت در مسجد «راس الحسین علیه السلام» در مصر، قاهره. (ن. ک: آقابزرگ طهرانی اقیانوس پژوهش)

آقابزرگ طهرانی بیشتر عمر خود را بر سر کتاب عظیم الذریعه گذاشت؛ البته ایشان آثار دیگری نیز دارند؛ با این عناوین:

- طبقات اعلام شیعه

- حیاة الشیخ الطوسی

- هدیه الرازی إلى المجدد الشیرازی

- مصفی المقال فی مصفی علم الرجال المشیخه

- النقد اللطیف فی نفی التحریف عن القرآن الشریف

- توضیح الرشاد فی تاریخ حصر الاجتهاد

- تفنید قول العوام به قدم الکلام

- ضیاء المقازات فی طرق مشایخ الإجازات

- إجازات الروایه والوراثه فی القرون الأخیره الثلاثه

- مستدرک کشف الظنون

- تعریف الأنام بحقیقه المدینه والإسلام

- تقریرات دروس أساتذته فی الفقه والأصول

- منظومه شعریه عقائديه. (ن. ک: همان)

سرانجام این اقیانوس پژوهش و کتاب‌شناسی در دوازدهم اسفند 1348 هجری شمسی مطابق با سیزدهم ذی حجه 1389 هجری قمری در نجف اشرف دار فانی را وداع گفته و در آستانه کتابخانه عظیمشان به خاک سپرده شدند.

بر ذروه الذریعه

الذریعه کتابی است در بیست و شش جلد که جزء نهم شامل چهار مجلد می‌باشد. آقا بزرگ طهرانی برای به سرانجام رساندن این کتاب بسیار تلاش نمودند. دو مرحله از تألیف این کتاب را به انجام رسانید. «آقا بزرگ نوشتن الذریعه را در سال 1329 هجری قمری در سامرا شروع کرد و برای تکمیل آن همچنان در تکاپو بود و از کتابخانه‌های خصوصی و عمومی در شهرهای مختلف عراق بازدید می‌کرد. در سال 1350 ه. پس از سی و پنج سال تحمل غربت، سفری به ایران کرد تا ضمن تجدید دیدار از وطن و زیارت امام رضا (ع) هزینه چاپ و نشر ذریعه را فراهم آورد.»

در ایران مورد استقبال علما و رجال حکومت قرار گرفت و مرحوم حاج سید نصرالله تقوی اخوی (مدعی العموم و رئیس دیوان عالی تمیز و استاد دانشگاه) که مردی بسیار متنقد و مقتدر و کتاب‌شناسی دانشمند بود و خود کتابخانه‌ای بزرگ داشت، پس از دیداری با آقابزرگ از او دعوت کرد در مجلسی باشکوه که برای پذیرائی از او تشکیل می‌دهد شرکت کند.

عموی آقابزرگ، حاج میرزا حبیب الله محسنی طهرانی- از بازرگانان و ثروتمندان نیکوکار- نیز از مدعوین بود و پس از حضور در مهمانی، چون حرمتی که آقابزرگ در نزد تقوی داشت ملاحظه کرد، به او گفت: من 5000 تومان (به پول هشتاد سال قبل) از کسی طلب دارم و بدهکار از ادای دین خود استنکاف می‌نماید؛ از تقوی بخواهید ترتیب وصول این مبلغ را بدهد و شما آن را بگیرید و به هزینه چاپ ذریعه برسانید.

آقا بزرگ به همین گونه عمل کرد و با 5000 تومان که از این طریق به دست آمد، به عراق، به محل اقامت خود در سامرا بازگشت. اما پیش از اقدام به چاپ ذریعه، در میان شیعیان و سنیان مقیم سامرا جنگی درگرفت و بر اثر آن یک روحانی شیعی ایرانی موسوم به "شیخ هادی طهرانی" به قتل رسید و عمال حکومت در سامرا با اقدامات شدید خود، شیعه و علمای شیعه و ایرانیان مقیم سامره از جمله آقا بزرگ را در تنگنا گذاشتند و او ناگزیر در سال 1355 ه. پس از 26 سال اقامت در این شهر، کار تدریس رسمی را برای همیشه تعطیل کرد و

به نجف بازگشت و در آنجا اقامت گزید و با پولی که در دست داشت، تصمیم به تأسیس چاپخانه‌ای به نام "مطبعة السعادة" گرفت و بدین منظور محلی را در شارع الحسین- الجبل- اجاره و تجهیزات و ادوات لازم برای چاپخانه را خریداری نمود. حکومت ضدشيعی و ضد ایرانی هم که در پی فرصتی به منظور ایجاد تنگنا برای شیعه و علمای شیعه بود، به این بهانه که آقابزرگ، ایرانی است، چاپخانه را تعطیل و مهر و موم کرد و آقابزرگ را با انواع و اقسام دردسرها مواجه ساخت و با این که او مدیریت چاپخانه را به یک نفر عراقی واگذار کرد، باز هم مشکل حل نشد و او ناگزیر تجهیزات و ادوات چاپخانه را فروخت و شیخ محمد علی صحاف که مالک مطبعة الغری بود، آن‌ها را خرید و به مطبعه مزبور منتقل کرد و از پولی که پرداخت، در سال 1355 ه. مجلد اول ذریعه در همین چاپخانه به چاپ رسید.

به همین ترتیب مجلدات دیگر این کتاب به چاپ رسیدند تا این که با انتشار مجلد بیست و پنجم، متن اصلی ذریعه به صورت کامل منتشر شد و یادداشت‌هایی را هم که آقابزرگ به عنوان مستدرک و بازیافت و از قلم افتاده‌های ذریعه فراهم آورده بود، دکتر علینقی منزوی در اختیار سید احمد حسینی اشکوری از فهرست‌نویسان معروف و از شاگردان شیخ آقابزرگ که از او اجازه روایت نیز داشت و او آن‌ها را تنظیم و تصحیح کرد و به چاپ سپرد و چند فهرست از مؤلفان، اعلام، اماکن و فهرست کتاب‌ها بر پایه موضوعات افزوده و مجلد بیست و ششم را بدین گونه فراهم آورد و در سال 1405 ه. مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس در مشهد آن را در چاپخانه دانشگاه مشهد به طبع رسانید و منتشر کرد. (گزارش اکبر ثبوت از الذریعه)

این میراث عظیم، نه تنها نام شیعه و میراث آن را بلند نمود، بلکه شیعه را در صفحات علم جهانی دارایشانی بیش از پیش گرداند و این مهم جز در سایه تلاش پیگیر آقا بزرگ امکان نداشت. روحش شاد و یادش گرامی باد.

منابع:

1. آقا بزرگ طهرانی، اقیانوس پژوهش- محمد صحتی سردرودی
2. زندگی نامه علمی و خدمات علمی و فرهنگی شیخ آقا بزرگ طهرانی- به کوشش مهدی محقق
3. تاریخ جنگ جهانی اول و دوم- تیلور ترجمه بهرام فرداد امینی
4. آقا بزرگ طهرانی- محمد رضا حکیمی
5. دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی- به کوشش بهاء الدین خرمشاهی
6. تاسیس الشیعه لعلوم الاسلام- سید حسن صدر
7. گزارش اکبر ثبوت از الذریعه- پایگاه اینترنتی کتابخانه مجلس شورای اسلامی هادی شاملو